

XX a. ARCHITEKTŪROS UTOPIJŲ ETINIAI ASPEKTAI

Liutauras Nekrošius

*Architektūros pagrindų ir teorijos katedra, Vilniaus Gedimino technikos universitetas,
Trakų g. 1/26, LT-01132 Vilnius, Lietuva. El. paštas liutas@skim.com*

Įteikta 2006-12-14

Santrauka. Dažnai laikomasi nuostatos, kad utopija teigiamas, žmogaus mąstymą ir vaizduotę skatinantis reiškinys. Su tuo negalima nesutikti. Tačiau kai moralumą imama traktuoti kaip kilnių tikslų įrankį, utopijos įgyvendinimą neretai ima lydėti įvairios socialinės represijos. *Utopinių visuomenių* tyrimų gausu. Tačiau juose dažniau nagrinėjamos novacijų, vaizduotės, realumo temos. Vakarų bei sovietinių autorių darbuose neretai jaučiamas tiriamojo objekto idealizavimas, retai svarstomi socialiniai utopijų klausimai. Juos tikslinga apžvelgti plačiau. Darbe dėmesys telkiamas ties komunistinės (socialistinės) utopijos etikos aspektais bei šios utopijos sąsajomis su modernizmu. Svarbu palyginti Vakarų Europos bei sovietinėje erdvėje gyvavusių architektūros utopijų etinius skirtumus. Šis tekstas yra platesnio tyrimo apie struktūralistines idėjas šiuolaikinėje Lietuvos architektūroje dalis. Manoma, kad tokia apžvalga padės tiksliau suvokti XX a. humanistinių architektūros idėjų raidos savitumus mūsų šalyje.

Reikšminiai žodžiai: avangardas, industrializacija, etika, funkcionalizmas, aplinkos humanizacija, komunizmas, konstruktyvizmas, modernizmas, modernizmo reforma, moralė, socialistinis realizmas, socializmas, struktūralizmas, struktūralistinės idėjos, struktūralistinės architektūros konceptai, urbanizacija, utopija, visuomenė, viešasis interesas.

1. Įvadas

Nors jau pati utopijos samprata (gr. *u* – ne + *topos* – vieta, t. y. vieta, kurios nėra) pabrėžia idėjos nerealumą, dažnai laikomasi nuostatos, kad tai teigiamas, žmogaus mąstymą ir vaizduotę skatinantis reiškinys. Su tuo negalima nesutikti. Tačiau kai moralumą imama traktuoti kaip kilnių tikslų įrankį, utopijos įgyvendinimą neretai ima lydėti įvairios socialinės represijos. Utopijų tyrimų gausu, tačiau juose dažniau nagrinėjamos novacijų, vaizduotės, realumo temos. Tiek Vakarų, tiek sovietinių autorių darbuose neretai jaučiamas tiriamojo objekto idealizavimas, visuomenės sampratos abstrahavimas.

Ryškiausiomis XX a. socialinėmis utopijomis tapo fašizmas ir komunizmas. Abi šios utopijos paliko ryškia žymę daugumoje kūrybos sričių, taip pat ir architektūroje. Tačiau komunizmas tiek dėl savo patrauklaus universalumo, tiek dėl ilgesnio gyvavimo laiko ne tik geografiškai plačiau plito, bet įgavo įvairiausių, kartais sunkiai atpažįstamų formų. Todėl darbe dėmesys telkiamas būtent ties komunistinėje (socialistinėje) tradicijoje susiformavusiomis utopijomis. Šiuo atveju etika suprantama kaip moralinių kūrėjo normų sistema.

Apžvelgiami aktualesni socialinius aspektus nagrinėjusių autorių tyrimai. Vienas tokių yra rusų architektūros istoriko Vladimir Papernyj 1975–1979 m. Centriniam

architektūros teorijos ir istorijos mokslinių tyrimų institute rašyta, tačiau dėl politinių priežasčių neapginta disertacija, kuri tapo knygos *Культура два* [1] (išleistas tik 1996 m. Maskvoje) pagrindu. Tai *stalininio socialistinio realizmo* architektūros ir jos socialinių funkcijų studija. Vertinga lenkų sovietinio laikotarpio urbanisto Jakub Wujek knyga *Mity i utopie architektury XX wieku* [2] (pirma kartą išleista 1986 m. Varšuvoje). Autorius kritiškai analizuoja architektūros ir urbanistikos idėjų raidą, nors pripažįsta, kad naujausių laikų tyrimai dėl trumpos laiko perspektyvos yra subjektyvūs. Tačiau būtent asmeninė patirtis padeda formuluoti aktualius posovietiniam etapui klausimus.

Savita sovietmečio žinių sinteze pasižymi ir lietuvių architekto istoriko Jono Minkevičiaus, taip pat politiškai „nepatikimos“ ir dėl to neapgintos disertacijos pagrindu parengta [3, p. 37] studija *Architektūros kryptys užsienyje* [4] (Vilnius, 1971 m.). Vertingų žinių teikia šio autoriaus apibendrinanti studija *Архитектура Советской Литвы* [5].

Sampratos ir sąvokos aiškinamos remiantis Šveicarijoje kūręsio lenkų filosofo, teologo ir vienuolio Joseph Maria Bochenski parengtu filosofijos žodynu [6] (Maskva, 1993).

2. Istorinis utopijos kontekstas

Nukirsdinto Renesanso humanisto, politinio mąstytojo, politikto ir rašytojo sero Thomas More (1478–1535 m., nuo 1935 m. – katalikų laikomas šventuoju) 1523 m. išleistas ironiškas kūrinys *Utopija* – tikros ir sumanytos istorijos samplaika su autoriaus variacijomis Sokrato ir Platono filosofinėmis temomis bei politine fantazija. Th. More *Utopijoje* keltos dar ir šiandien aktualios bei prieštaringos idėjos: 1) skatintas tik viešas gyvenimas (valgoma kartu, keliaujama svetur tik prižiūrint ypatingiems „valdžią mylintiems biurokratams“); keltos 2) eutanazijos; 3) lyčių lygybės; 4) religinės tolerancijos idėjos. Šiandieninėje kalboje utopijomis imta vadinti ne tik Th. More sekėjų, bet ir jo pirmtakų keltas idėjas. Pastebimas dėsningumas, kad utopinių modelių gausa pasižymi laikotarpiai, kuriuose sparčiai vystėsi mokslas.

Pirmieji rašytiniai šaltiniai apie Vakarų civilizacijos idealių miestų ir jų visuomenių paieškas aptinkami senovės Graikijos istoriko Herodoto (484–425 m. pr. m. e.) *Istorijoje* (apibūdinta biblinio Babilono sandara su reguliariu gatvių tinklu) bei filosofo Platono (427–347 m. pr. m. e.) *Valstybėje* ir *Istatymuose* (nagrinės gyvenviečių dydžio, gyventojų skaičiaus, socialinės sudėties, funkcijų suvienodinimo, valdymo formos ir kiti klausimai). Remdamiesi šio filosofo dialogais *Timajas* ir *Kritijas* mokslininkai bando rekonstruoti hipotetinės salos Atlantidos metropolio vaizdą. Utopijų studijas tęsė Platono mokinys Aristotelis. Pirmųjų žinomų autorinių architektūros teorijos traktatų *Dešimt knygų apie architektūrą* autorius yra imperatoriaus Augusto (63 m. pr. m. e.–14 m. pr. m. e.) epochos teoretikas Markas Polonijus Vitruvijus. Nuo IX a. ne tik praktinių darbų

autoriai, bet ir teoretikai rėmėsi šiuo traktatu. Kaip teigia U. Eco, M. P. Vitruvijų galima laikyti ir sąryšingumo teorijos skleidėju [7, p. 61].

M. P. Vitruvijui parašius traktatą, ilgą laiką tobulų miestų ir jų bendruomenių paieškos beveik nevyko. Tik XV a. pradžioje vėl ėmė daugėti tokio pobūdžio teorijų. Miesto teorija ėmė domėtis daug to meto žymių architektų. Tai Antonio di Pietro Averlino Filarete (1400–1472 m.) ir Leon Batista Alberti (1404–1472 m.), sekęs Vitruvijaus teorijomis. Italų Renesansas laikomas vienu iš platonizmo klestėjimo laikotarpių. Vėliau miesto teoriją studijavo Vincenzo Scamocci (*Universalios architektūros idėjos*, 1615 m.), prancūzų architektas Jaques Fransua Perret (*Fortifikacijos ir architektūros menas ir perspektyva*, 1601 m.), dailininkas Albrecht Durer (parašė knygą apie miesto planavimą, jo gynybinius įtvirtinimus) [8, p. 41].

Techninė revoliucija, paskatinusi greitą miestų augimą, lėmė dinamiškojo plano miestų atsiradimą. Istorinių uždarytų miestų struktūros nebetenkino greitai besiplečiančių pramonės teritorijų poreikių. XIX a. imta svarstyti galimybes, kaip miestui pritaikyti bionikos bei technikos principus.

Dauguma naujų idėjų turėjo istorinį precedentą. Linijinę miesto struktūrą XIX a. pabaigoje pasiūlė, plačiai aprašė ir vėliau įgyvendino (sujungdamas dvi Madrido priemiesčių plano atšakas) ispanų inžinierius Artur Soria y Mata [8, p. 55]. Panašūs sprendimai taikyti senųjų pakelės ir pakrantės kaimų statyboje, viename iš XV a. architekto Filarete projektų. Organiškosios planavimo doktrinos pradininkas škotų biologas, sociologas ir urbanistikos novatoriaus Patrick Geddes rėmėsi senovės Indijos miestų pavyzdžiu, o miesto-sodo idėjos ištakų siūlė ieškoti dar viduramžiais įkurtame Anglijos *Salisbury* mieste (30 km nuo Londono). XIX a. 8-ajame dešimtmetyje populiarėjo miesto humanizavimo idėjos. Natūralaus kraštovaizdžio privalumai priešpriešinti geometrinio planavimo tinklui. Siekta atkurti miesto formų istorinį tęstinumą. Austrų architektas C. Sitte [9] išaukštino tokius istorinius miesto komponentus, kaip aikštė, atvira erdvė bei turgavietė.

Nors XX a. pirmojoje pusėje Britų salyne ryškios organiškio planavimo idėjos, Europoje vis dažniau ėmė vyruoti technokratinė planavimo doktrina. Remiantis T. Garnier ir A. Miliutino teorijomis dar 1933 m. priimta *Atėnų chartija*, teigusi miesto funkcinių zonavimą (pagrindinės zonos – gyvenamoji, pramonės ir poilsio – sudarančios vientisą struktūrą) [8, p. 31], pokario sąlygomis įgijo dar radikalesnį funkcionalistinį pobūdį. Miestas nebeprispažintas kaip meno kūrinys. Ėmė domi-

1 pav. Linijinio miesto Paryžius–Maskva schema (Le Corbusier eskizas)

Fig 1. Linear city Paris–Moscow (sketch by Le Corbusier)

nuoti metaboliniai dariniai, urbanistinės megastruktūros. Miestas panašėjo į mašiną – jame mechanizuotos bene visos jos funkcijos ir tarnybos. Naujomis vertybėmis tuomet tapo abstraktumas, transformacijos, paprastumas, minimalumas, stereotipiškumas, technicizmas [10]. Tai akivaizdžiai pakeitė ne tik JAV bei Vakarų Europos, bet ir SSRS (taip pat ir Lietuvos) miestovaizdį [11]. Tuomet išivyravusią technologijos beribių galimybių iliuziją iliustruoja Le Corbusier pateikta linijinio miesto Paryžius–Maskva (1 pav.) koncepcija, kuri tapo atsaku į M. J. Ginzburgo Maskvos rekonstrukcijos projektą [2, p. 75–77].

Poindustriniu laikotarpiu miesto formavimo teorijos vėl grįžta prie nekonstruktivistinių planavimo idėjų. Nuo XX a. vidurio vis svarbesniu tampa paveldosaugos aspektas, kuris tapo istorinių miestų planavimo, jų embrionų dalių rekonstrukcijos (regeneracijos) pagrindu. Nuo pavienių pastatų apsaugos (1835 m. įvykęs kongresas Belgijoje) paveldosaugos reiškinyms išsivystė iki vietovės visumos, istorinio konteksto apsaugos (*Vašingtono chartija*, 1978 m.).

Politinė, istorinė, religinė, ekonominė, mokslo ir technikos utopija šiandien neretai suprantama kaip konkretaus laiko pažangos rodiklis. Tačiau blėstant euforijai pastebimas nuosaikesnių utopijų išivyravimas arba jų virsmas *eutopija*.

3. Modernistinės utopijos etiniai aspektai

Komunistinių idėjų tvarumą tikriausiai galima būtų sieti su industriniu laikotarpiu vykusiomis visuomenės sampratos ir sandaros permainomis bei pokarinės Europos socialistinėmis nuotaikomis. Manytina, kad kintantis technologijų bei pramonės mastas bei vis populiarėjanti komunistinės ar bent jau socialistinės visuomenės sandaros idėja sudarė prielaidas ir modernizmo formavimuisi bei plačiai sklaidai. Nors skirtingose „uždangos“ pusėse analogiškos idėjos buvo suprantamos bei įgyvendinamos skirtingai, akivaizdūs ir bendri jų bruožai.

3.1. Sovietinis moralumo modelis

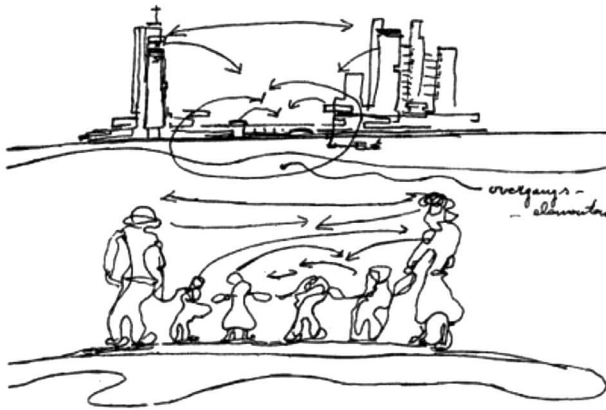
Stalininio realizmo eroje imta teigti sovietinės kultūros, taip pat ir architektūros unikalumo ideologiją. Tačiau iki XX a. 4-ojo dešimtmečio Vakarų Europos ir sovietų kūrybinės idėjos plėtos glaudžiai bendradarbiaujant tarpusavyje. Remiantis A. E. Gutnov [12], V. Papernyj [1], J. Vujek [2] darbais galima daryti prielaidą, kad *SSRS modernistinės architektūros tendenci-*

jos yra tiesiogiai susijusios su rusiškojo architektūrinio avangardo konstruktyvizmu. Šio judėjimo tarptautinį pripažinimą ir autoritetą vakarietiškojo modernizmo atstovams rodo tokių architektų, kaip Alfred Kastner, Frank Loyd Wright, Le Corbusier, aktyvus teorinis ir praktinis dalyvavimas SSRS architektūros procesuose. Pavyzdžiui, Le Corbusier ne tik atvirai žavėjosi šalyje tuomet vykusiais pokyčiais, Maskvą vadindamas architektų „pažadėtą žeme“, bet ir aktyviai juose dalyvavo projektuodamas *Centrosojuz* administracinį pastatą (1928–1936 m.) Maskvoje. Pakitus valstybinei politikai ir ėmus diegti klasicistinę (1930–1954 m.) estetiką, architektas aktyviai gynė moderniosios architektūros pozicijas. Novatorius, reaguodamas į Sovietų rūmų (1932 m.) Maskvoje konkurso, kuriame ir pats dalyvavo [12, p. 114–117], rezultatus, rašė laiškus ne tik savo bičiuliui rusų konstruktyvistui Aleksandrui Vesninui, bet ir su kolegomis iš *CIAM* – Walter Gropius, José Lluís Sert López, Sigfried Giedion, V. Bourgeois, Cornelis van Eesteren – raštu prašė Stalino panaikinti „sensacingus“ konkurso rezultatus [1, p. 33].

Neabejotinai Vakarų modernistus masinio SSRS statybų mastas ir galimybės, kurias teikė privačios nuosavybės panaikinimas bei valstybinis šiuolaikinės architektūros protegavimas. Aptardamas Rytų Europos nekilnojamojo turto nacionalizavimo pasekmes, Leonardo Benevolo [13, p. 225] pabrėžė, kad valdžia, paneigusi privačius interesus, įgijo neribotą veiksmų laisvę, dėl to atsirado savavališkų ir nepateisinamų didžiulių kolektyvinių projektų.

Meninių idėjų apykaita tarp rusų avangardo, *CIAM* ir Bauhauzo iki 4-ojo dešimtmečio vidurio išliko gana aktyvi, o ankstyvojo rusų modernizmo tradicija ne tik nebuvo izoliuota, bet ir stovėjo europinės architektūros avangarde. Tik dėl 1930–1954 m. trukusio stalininės stilstikos pertrūkio rusiškasis „avangardas“ virto „ariergardu“. Tai atsispindėjo ir tolesnėje stiliumo raidoje: europinis funkcionalizmas buvo grindžiamas filosofija, ekonominių ir socialinių kontekstų tyrimais, o sovietinis (kartu ir lietuviškasis) buvo įgyvendinamas remiantis valstybiškai nustatytais vadinamaisiais socioekonomineis plėtos reikalavimais [14, p. 11]. Tiesa, šiuos reikalavimus tiksliau būtų vadinti politekonominiais.

Giminingos rusiškojo ir vakarietiškojo modernizmo ištakos lėmė panašią estetinę ir idėjinę jų raidą. Modernizmas, teigiantis mokslo ir meno jėgų konsolidaciją plėtojant šiuolaikinį miestą, kėlė naujo planavimo idėją [15, p. 10]. Siekiant pabrėžti koncepcijų naujumą, griežtai atsiribota nuo istorizmo ir retrospekcijos. Suprantama, viena pagrindinių modernizmo atsiradimo

2 pav. Sąryšingi elementai (J. Bakema eskizas, 1961 m.)
Fig 2. Coherent elements (sketch by J. Bakema, 1961)

3 pav. Darbininkas ir kolūkietė ($h = 25$ m, archit. B. M. Jofanas, skulpt. V. I. Muchina, 1937 m.)
Fig 3. Worker and kolkhoz-maid ($h = 25$ m, arch B. M. Jofanas, sculptress V. I. Muchina, 1937)

priežasčių buvo iš principo naujų idėjų poreikis. Tiek statyboje, tiek mene atsisakoma rekonstruktyvių (urbanistinių darinių rekonstrukcija, vaizduojamasis menas kaip pasaulio atspindys) sprendimų, pirmenybė teikiama dekonstrukcijai (senų urbanistinių darinių vietoje – naujieji, dailėje – koliažas, asambliažas).

Etikos, kaip žmogaus moralinių normų sistemos, ir komunizmo utopijos sąsajos aiškiai matomos „komunistinės moralės ugdymo“ nuostatose. Proletariato vado V. I. Lenino frazė „moralu visa kas naudinga revoliucijai!“ (В. И. Ленин. Полн. собр. соч. Москва, 1974. Т. 41, с. 298–318) tapo viena dažniausiai kartotų ir parafrazuotų minčių sovietinėje erdvėje (<...> tai, ką įsako kompartijos CK; nemoralu – tai, ką jis draudžia“; „<...> tai, kas padeda komunizmo statyboje“; „<...> tai, kas naikina senąjį pasaulį“ ir pan.). Taigi, moralu visa, kas pateisinama „tinkamais“ tikslais. Apibendrintai komunisto požiūriu, *moralu visa, kas naikina senąjį pasaulį ir kuria naująjį*. Kaip matome, „komunistinės moralės normos“ praranda žmoniškumo aspektą. Čia svarbesni idėjiniai-politiniai veiksniai. Tai iš esmės prieštarauja Vakarų civilizacijoje nusistovėjęs moralės sampratai, kad moralė negali priklausyti nuo tikslų [6, p. 182]. Todėl tai turėtų būti traktuojama ne kaip kitokia moralės forma, bet kaip klaidinga samprata. Vis dėlto, įsitikinimas, kad „moralu, kas griaua sena“, paliko ryškia žymę ne tik komunistinio bloko, bet ir Vakarų architektų kūryboje. Pastarųjų projektus neretai koreguodavo viešasis interesas. Totalitarinio pobūdžio valstybėse tai buvo keičiama politiniu interesu (2, 3 pav.).

3.2. „Naujos planavimo idėjos“ humanizacija

Kaip reakcija į *Atėnų chartijoje* (1933 m.) įteisintą kultūrinio ir fizinio identiteto, žmogiškojo mastelio praradimą, po Antrojo pasaulinio karo Vakarų Europoje ėmė bręsti utilitaristinė virtusios architektūros ir jos politikos kritika, kuri peraugo į modernizmo reformą, vėliau pavadintą struktūralizmu [16, p. 12]. Ideologinėmis struktūralistų ištakomis laikomas *Team 10 (X Ten)* 1954 m. paskelbtas *Doorno manifestas* bei šios grupės pastangos atnaujinti tarptautinio modernizmo stiliaus nuostatas [17, p. 148–149, 659; 18].

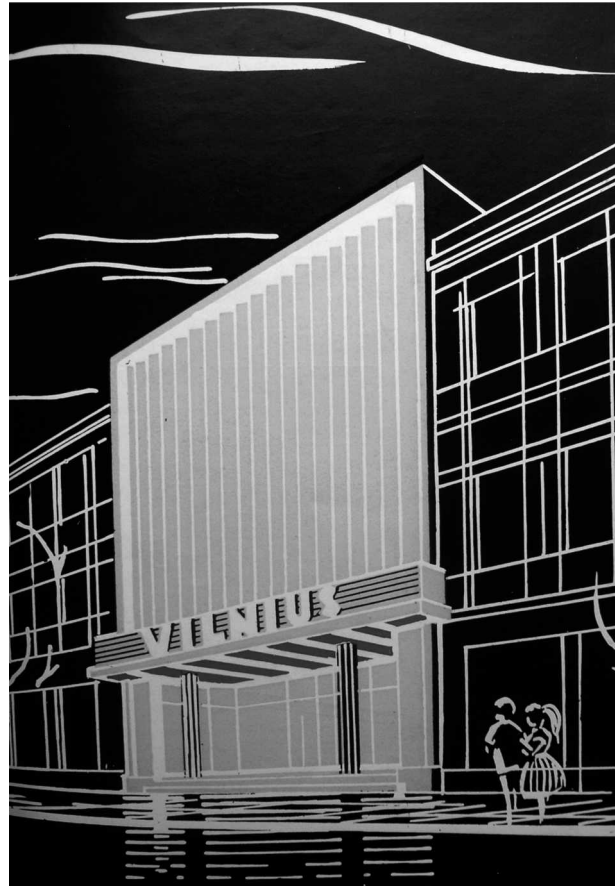
Remdamiesi P. Geddes statistiškai argumentuota gyvųjų biologinių bendruomenių klasifikacija pagal teritoriją, užimtumą ir organizmus (1881 m.) bei šios teorijos pagrindu pasiūlyta urbanistine koncepcija, reformatoriai teigė esant ir visų žmonių bendruomenių vienodą sandarą. Taip *Team 10* ėmė kelti universalios bendruomenių modeliavimo sistemos idėją, įgyvendina-

mą šiandienos utopiją (angl. *Utopia of the Present*), kuri, skirtingai nuo savo pirmtakių, turėjusi gražinti miestą žmogui [18]. Būsto, aplinkos ir bendruomenės harmonijos modeliavimas buvo grįstas socialinių ir vizualinių ryšių tyrimais.

Vienu archetipinių pavyzdžių galėtų būti olandų architekto Aldo van Eyck našlaičių prieglaudos Amsterdame projektas (1955–1960 m.). Čia suformuota nauja gyvenamosios aplinkos samprata. Architektas teigė, kad šiandieninis miestas prarado žmogišką mastelį, todėl siūlė miesto kaip namo koncepciją. Dinamiškos kompozicijos našlaičių prieglauda – tarsi mažas miestas, o kartu lyg ir vienas statinys, sudarytas iš stačiakampių pasikartojančių elementų, formuojančių asmenines ir viešąsias erdves. Čia nebeliko griežtos ribos tarp vidaus ir išorės – didelės stiklo plokštumos išorės erdvę vizualiai integruoja į pastato vidų. Centrinės ir dispersiškai centralizuotos struktūrų samplaika leido architektui atskirai sugrupuotus namelių blokus sujungti į visumą tiek funkciškai, tiek vizualiai.

Išorės ir vidaus dialogas (*Interior-exterior dialogue*) trynė ribas ne tik tarp vidaus ir išorės, bet ir tarp miesto ir namo, vidaus ir lauko, didelio ir mažo, detalės ir visumos, asmeninio ir visuomeninio [16, p.12]. Tai, architektų manymu, turėjo humanizuoti gyvenamąją aplinką. Galiausiai ji tapo *priešpriešu sąryšingumo* idėja. Ėmė kisti net projektavimo samprata – deklaruota, kad virtuvės ir šalies projektai remiasi analogiškais principais [18]. *Priešpriešu sąryšingumas* buvo išplėtotas daugelyje to meto visuomeninių statinių projektų tiek pasaulyje, tiek Lietuvoje. Naudojant tobulėjančias lengvasias konstrukcijas aplinką imta humanizuoti *integruojant išorės ir vidaus erdves*:

1. Pirmojo statinio aukšto *įtraukimas, stiklinimas* didelėmis plokštumomis (pvz., kino teatras „Vilnius“ Vilniuje, 1963 m., archit. J. Kasperavičius, 4 pav.).
2. Ankštų gyvenamųjų būstų vizualinis, funkcinis ir psichologinis *praplėtimas įrengiant lodžijas* bei didinant balkonus (pvz., daugiabučiai Klausučiuose, Jurbarko r., archit. Z. Dargis, 5 pav.)
3. Dengiami statinių *kiemai*, taip juos įtraukiant į pastato vidaus funkcinę schemą (pvz., Lietuvos nacionalinis dramos teatras Gedimino pr. 4, Vilniuje, rekonstrukcija 1982 m., rekonstrukcijos archit. Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai, proj. 1966–1969 m.; iš gatvės žiūrovas stikliniu tambūru patenka į vestibulį, iš kurio – į iš viršaus natūraliai apšviestą kiemelį su dekoratyviniu baseinu ir skulptūra).

4 pav. Kino teatras „Vilnius“ Vilniuje (archit. J. Kasperavičius, 1963 m.)

Fig 4. Cinema “Vilnius” in Vilnius (arch J. Kasperavičius, 1963)

5 pav. Daugiabučiai Klausučiuose, Jurbarko r. (archit. Z. Dargis)

Fig 5. Blocks of flats in Klausučiai, Jurbarkas region (arch Z. Dargis)

4. Seimo rūmų kompozicijos akcentas – vidinis kiemas, kuriame yra centrinis pastato įėjimas, atvertas į greta statinio esančią aikštę (archit. A. ir V. Nasvyčiai, Robertas Stasėnas, 6 pav.). Kiemas tampa tarsi tarpine erdve tarp išorės ir vidaus. Uždarą statinio *tūrį integruojant į aplinką* bei kuriant „skersinės gatvės“ išpūdį siekta humanizuoti mastelį (ir demokratizuoti valdžios įvaizdį, nors dabar šis kiemas užtvirtas metaliniais vartais). Originaliai priešpriešų sąryšingumo idėja spręsta gėlių parodų ir pardavimo paviljone (archit. Nijolė Vaičiūnienė, 1968 m., 7 pav.) Vilniaus Pylimo g. Siekiant *integruoti pastatą į naujai kuriamo skvero želdynus*, korio akies formos skaidrūs moduliai dėstyti apie vidinį kiemelį. Taip ne tik panaikinta griežta vidaus ir išorės erdvė, bet ir sukurtas originalus skulptūriškas skvero akcentas.

Gamtiniai elementai. Projektuojant miestus ar jų dalis taip pat buvo įgyvendinta nemaža tiek anksčiau keltų, tiek naujų aplinkos humanizavimą idėjų. Nors Lietuvos naujų miestų statybos neįgavo nei SSRS nei Vakarų Europai būdingo masto, novacijomis garsėjo Kalniečiai (1975–1983 m., suplanavimo aut. G. Miškinienė, A. Krasilnikova, A. Steponavičius) Kaune, Žirmūnai (1962–1969 m., suplanavimo aut. B. Kasperavičienė, 1968 m. – SSRS valstybinė premija) bei Lazdynai (proj. 1962–1967 m., įgyvendinimas 1967–1973 m., suplanavimo aut. Vyt. Balčiūnas, V. Brėdikis, V. Čekanauskas,

6 pav. LR Seimo rūmai (archit. A. ir V. Nasvyčiai, Robertas Stasėnas)
Fig 6. LR Parliament House (arch A. ir V. Nasvyčiai, Robertas Stasėnas)

7 pav. Gėlių parodų ir pardavimo paviljonas Pylimo g. Vilniuje (archit. Nijolė Vaičiūnienė, 1968 m.)

Fig 7. Flower-show and shop pavilion on Pylimas str in Vilnius (arch Nijolė Vaičiūnienė, 1968)

1974 m. – Lenino premija, 8 pav.) Vilniuje. Visi šie miestų rajonai komponuoti iš pamatinių funkcinų elementų ir simbolizavo lygybę, racionalumą bei industrinę pažangą.

Lazdynų rajonas, skirtas 44 000 gyventojų, buvo įkurdintas miškingoje pietvakarinėje Vilniaus dalyje. Rajono architektūriniai ir urbanistiniai sprendimai, atsižvelgiant į gamtinę situaciją [19, p. 88], žymėjo naujas Lietuvos miestų planavimo tendencijas. Tiesa, Vakaruose šios idėjos keltos jau E. Howard (1850–1928 m.) ir P. Geddes (1854–1932 m.), o išbandytos dar prieš Antrąjį pasaulinį karą *Amsterdamo viso miesto užstatymo plane* (sud. 1928–1934 m.; iš *pamatinių funkcinų elementų* sukomponuotos periferijos ir barokinio senamiesčio jungtimi tapo *gamtiniai elementai*) [13, p. 218], tačiau plataus architektų pripažinimo sulaukė tik pokariu. Vienas Lazdynams artimesnių pavyzdžių yra miestas-miškas Tapioloje (Esspo, Didysis Helsinkis) [2, p. 89]. „Gamtiškais“ principais formuotų Lazdynų rajono erdvių psichologinį bei emocinį poveikį, akademikas Algimantas Miškinis lygina su lietuviškos kūrybos tradicijos suformuotais kaimais ir miesteliais. Jis Lazdynų kompozicijoje išvėlgė net kai kurių Vilniaus senamiesčio bruožų, pavyzdžiui, „susiliejančios erdvės, netikėtai išskylantys akcentai, beveik visur matomos vertikalės“ [19, p. 98]. Gamtinis motyvas sėkmingai taikytas ne tik Lazdynuose, bet ir vėliau greta formuotuose Karoliniškių bei Viršuliškių rajonuose. Šių rajonų jungtimi taip pat tapo *gamtiniai elementai*. Taip išvengta vientisų, funkcionalistinei tradicijai būdingų urbanizuotų teritorijų, spręsta gyventojų rekreacijos miesto sąlygomis problema (miškai-parkai).

Kitokių namų idėja. Lazdynų rajonas išsiskyrė ir kartotinės tūrinės architektūros raiška. Čia plėtota *Team 10* ir *Forum* grupės populiarinta *kitokių namų* (*Another housing*) idėja, funkcionalistinį stačiakampio gretasienio tūrio statinį skaidyti į *pirminius funkcinius elementus* ir iš jų komponuoti struktūras. Lazdynuose naudoti keturiolikos tipų surenkami iš tipinių gelžbetoninių elementų penkių, devynių ir dvylikos aukštų gyvenamieji namai (archit. B. Krūminis, V. Sargelis, V. Zubrus) bei keletas monolitinio gelžbetonio šešiolikaaukščių (archit. Č. Mazūras). Lazdynuose pirmą kartą surenkamieji namai statyti *laužytos plano konfigūracijos*.

Visuomenės integracijos idėja. Viena iš ašinių struktūralistinių idėjų *integruoti visuomenę į planavimo procesus* sovietinėje erdvėje, kaip žinia, buvo menkai įmanoma, neretai fiktyvi. Tačiau pavienių galimų situacijų būta. Tarp gausiai pokaryje steigtų gyvenviečių išsiskyrė *Skaistgirys* (dukart sąjunginio gyvenviečių konkurso laureatas), kuris buvo ne naujas urbanistinis darinys, kaip kitos eksperimentinės-pavyzdinės gyvenvietės, bet rekonstruotas kaimas. Čia didžiąją gyvenamojo fondo dalį, priešingai nei daugumos tokių gyvenviečių, sudarė *sodybiniai* namai. Taip atsitiko dėl to, kad *Skaistgirys* plėtotas tuo metu, kai dar nebuvo parengti planavimo dokumentai. Gyvenamosios statybos struktūra, statinių tipai bei jų blokavimo būdai, kaip tuomet buvo skelbiama, atlikti, *atsižvelgiant į gyventojų apklausos rezultatus bei sociologinius ir demografinius tyrimus*. Todėl čia tik 18 % gyventojų gyvena sekcinuose daugiabučiuose namuose; 36 % – sublokuotuose 2 ir 4 butų namuose, o likusieji 46 % sodybinuose namuose. Palyginimui nuo 1966 m. iki 1971 m. statytoje Ukmergės r. buv. Leonpolio TŪ eksperimentinėje-pavyzdinėje centrinėje *Dainavos* gyvenvietėje (ŽŪSPI, archit. R. Kamaitis, V. Šimkus ir A. Staškevičius, 1971 m. – SSRS valstybinė premija) sodybiniai sklypai tesudarė 5 % [5, p. 241]. Pradžioje SSRS gyvenviečių pavyzdžiu planuoti tik daugiabučiai. Tačiau vėliau, kaip buvo teigiama, *paaiškėjus, kad ne visus kaimo gyventojus tenkina tokio tipo namai, nuspręsta statyti ir vienbučius* [5, p. 241].

Nepaisant to, kad visuomenės integracijos į projektavimo procesus idėja retai buvo įgyvendinama, 7–9-ojo dešimtmečio Lietuvos architektūroje ima ryškėti nepasitenkinimas autoritarinei tradicijai būdingo modernistinio planavimo rezultatais, tvirtėja siekis humanizuoti aplinką: keliamos miesto žmogui idėjos, grįstos organiško plėtojimo principais bei kitomis Vakarų erdvėje populiariomis idėjomis.

4. Apibendrinimai

XIX a. istorinių uždarytų miestų struktūros nebeatitiko augančios pramonės poreikių, todėl imta miestui taikyti bionikos bei technikos principus. Kintantis technologijų bei pramonės mastas ir vis populiarėjanti komunistinės ar bent jau socialistinės visuomenės sandaros idėja sudarė prielaidas modernizmo formavimuisi ir plačiai sklaidai.

Nors skirtingose „uždangos“ pusėse analogiškos idėjos buvo suprantamos bei įgyvendinamos skirtingai, akivaizdūs ir jų bendri bruožai. Neabejotinai Vakarų modernistus masinio SSRS statybų mastas ir galimybės, kurias teikė privačios nuosavybės panaikinimas bei valstybinis šiuolaikinės architektūros protegavimas. Tačiau ne mažiau svarbi buvo neribota valdžios veiksmų laisvė, leidusi įgyvendinti nemaža didžiulių, sunkiai pateisinamų projektų. Vakarų erdvėje projektus koreguodavo viešasis interesas.

Komunistų požiūriu, *moralu visa, kas naikina senąją pasaulį ir kuria naująjį*. Tai iš esmės prieštarauja Vakarų civilizacijoje nusistovėjusiai moralės sampratai, kad moralė negali priklausyti nuo tikslų. Vis dėlto toks įsitikinimas paliko ryškia žymę ne tik komunistinio bloko, bet ir Vakarų architektų kūryboje.

Kaip reakcija į *Atėnų chartijoje* (1933 m.) įteisintą kultūrinio ir fizinio identiteto, žmogiškojo mastelio praradimą po Antrojo pasaulinio karo Vakarų Europoje ėmė bręsti utilitaristinė virtusios architektūros ir jos politikos kritika, kuri peraugo į modernizmo reformą, vėliau pavadinantą struktūralizmu. Modernistinės utopijos sukeltas identiteto ir masteliškumo problemas po *Team 10* vėliava susivieniję reformatoriai siūlė spręsti tobulinant komunikacinį procesą tarp architekto (kaip žinios siuntėjo) ir jo kūrinių vartotojo (kaip žinios gavėjo). Taip aktualizuota architekto atsakomybės prieš visuomenę problema. Tiesa, didėjanti socialinių ir vizualinių tyrimų svarba lėmė architektūros kūrybinio proceso kaitą. Jis įgijo modeliavimo, leidžiančio giliau pažinti reiškinių esmę, gauti logines išvadas, pateikti įrodymus, išskirti ir patikrinti hipotezes [20, p. 88], bruožų. Pasak Roland Barthes [21, p. 159–161], *tikras pasaulio kūrimas* panašaus į kūrybą, bet ne kopijuojantis, o *modeliuojantis*, darantis jį suprantamą. Taip pat reikia atkreipti dėmesį į tai, kad neatsisakoma utopijos termino, atvirkščiai – skelbiami jos įgyvendinimo būdai.

Visuomenės integracijos į planavimo procesus idėja sovietinėje erdvėje, kaip žinia, buvo menkai realizuojama. Tačiau pavienių galimų situacijų būta. Vis dėlto 7–9-ajame dešimtmetyje tarp Lietuvos architektų taip

pat brendo nepasitenkinimas modernistinio planavimo rezultatais, ryškėjo siekis humanizuoti aplinką.

Literatūra

1. ПАПЕРНЫЙ, В. *Культура два*. Москва: НЛЮ, 1996.
2. ВУЕК, Я. *Мифы и утопии архитектуры XX века*. Москва: Стройиздат, 1990.
3. ALMONAITYTĖ-NAVICKIENĖ, V. Jonas Minkevičius – Sursum corda! *Archiforma*, 2006, Nr. 2, p. 36–43.
4. MINKEVIČIUS, J. *Architektūros kryptys užsienyje*. Vilnius: Mintis, 1971.
5. МИНКЯВИЧИУС, Й. К. *Архитектура Советской Литвы*. Москва: Стройиздат, 1987.
6. БОХЕНСКИЙ, Ю. Сто суеверий. Москва: Прогресс, 1993.
7. ЭКО, У. *Эволюция средневековой эстетики*. Санкт-Петербург: Азбука классика, 2004.
8. VANAGAS, J. *Miesto teorija*. Vilnius: VDA, 2003.
9. ЗИТЕ, К. *Художественные основы градостроительства*. Москва: Стройиздат, 1993.
10. BUIVYDAS, R. Naujieji meninio vaizdo ženkliniai XX a. architektūroje. Iš *Architektūros kompozicijos tyrimai*. Vilnius: Technika, 2003, p. 45–48.
11. JAKOVLEVAS-MATECKIS, K. Miesto raida ir želdynų socialinis vaidmuo. Iš *Parkas mieste – socialinis ir ekonominis veiksnys*. Tarptautinės konferencijos, įvykusios 2005 m. spalio 7 d. Vilniuje, medžiaga. Vilnius, 2005, p. 15–25.
12. BENEVOLO, L. *Europos miesto istorija*. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
13. ЛЕ КОРБЮЗЬЕ. *Архитектура XX века*. Москва: Прогресс, 1977.
14. РУПАС, В. *Совершенствование застройки сельских поселков Литовской ССР*. Вильнюс: ЛитНИИТИ, 1981.
15. ГУТНОВ, А. Е. *Эволюция градостроительства*. Москва: Стройиздат, 1984.
16. HEUVEL, W. J. van. *Structuralism in Dutch architecture*. Rotterdam: Uitgeverij 010 Publishers, 1992.
17. CURL, J. S. *Dictionary of Architecture*. Oxford University Press, 1999.
18. Team 10 Online. Internetinė prieiga: <http://www.team10online.org/> [žiūrėta 2006 08 28]
19. MIŠKINIS, A. *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*. Vilnius: Mintis, 1991.
20. GUMAUSKAITĖ, V. *Struktūralizmo apmatai*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 2000.
21. BARTAS, R. *Struktūralistinė veikla*. Iš *Teksto malonumas*. Vilnius: Vaga, 1991.

ETHICAL ASPECTS OF THE 20th CENTURY UTOPIAS IN ARCHITECTURE

L. Nekrošius

Abstract. Utopias are often looked upon as a positive phenomenon stimulating human thinking and imagination. This could not be denied. Although when morality is treated just as a tool to achieve generous intentions, realization of utopias is usually followed by different social repressions. A good deal of research has been done on *utopian societies*. But most often such works are merely focussed on the subjects of innovation, imagination and tangibility. In research works by western as well as soviet authors certain idealization of the research object can be felt, and the issues of social utopias are rarely discussed. These questions are worth reviewing on a broader scale. The present work focusses on the aspects of communist (socialist) utopian ethics and its links with modernism. It is important to compare ethical differences of architectural utopias that existed in West European and soviet spaces. The present text is a part of a wider research on structuralistic ideas in contemporary Lithuanian architecture. The author thinks such a review may help to develop more precise understanding of the development peculiarities of humanistic ideas in architecture of the 20th century in our country.

Keywords: avant-garde, industrialization, ethics, functionality, humanization of environment, communism, Constructivism, Modernism, Modernistic Reform, morality, Social Realism, Socialism, Structuralism, structuralistic ideas, structuralist architecture concepts, urbanization, utopia, society, public interest.

LIUTAURAS NEKROŠIUS

Doctoral student, Dept of Fundamentals and Theory of Architecture, Vilnius Gediminas Technical University (VGTU), Trakų g. 1/26, LT-03227 Vilnius, Lithuania
E-mail: liutas@skim.com

Publications: author or co-author of 4 research papers. Projects: author or co-author of some projects of architectural design. Research interests: Lithuanian modern architecture of soviet period.